

stílusa oly érzékletes, oly higgadt műgondról tanúskodik, aminőt kortársai között egyedül Mikesnél tapasztalhatunk. Külön öröm, hogy ezúttal a mű legteljesebb szövegváltozatát vehetjük kézbe.

A XVII. század, de alighanem egész régi memoárirodalmunk legkülönösebb emlékirata az „erdélyi féniks”, Tótfalusi Kis Miklós *Mentsége*. Sebteben, kevés műgonddal, de annál több céltudatossággal megírt munka ez. Egy meghajszolt, emberi és szakmai erkölcsében megsebzett lélek önti ki fájalmát, mondja el hollandiai megbecsülésének, majd itthoni üldöztetésének történetét. Voltaképpen apológiát ír nyomdász-életműve érdekében. Csapongó érzéseit alig fegyvelmezi, mondatzövése hol egyhangú, hol kusza, hol apró részletekbe tévedő. Mégis: egy foltatlan jellemű ember áll előttünk, ki a legnemesebb értelemben szolgálni, azaz könyveket nyomtatni jött haza a szülőföldjére. Szépirodalmi igény nélkül készült alkalmi írását ez teszi számunkra becsessé.

Még inkább szűkében van szépírói erényeknek Kornis Gáspár munkája. *Erdély és családja viszontagságairól*. Nem túl terjedelmes írásmű, azonban barokk közmondatokkal építkező stílusa miatt a mai olvasó számára nehezen élvezhető. Mostani közreadását az indokolja, hogy egyetlen nyomtatott kiadása, a Makkai-féle „Erdély öröksége” negyedik kötetében (1942), ma már alig hozzáférhető.

Végül említsük meg a gyűjtemény egyik legszebb, legolvasmányosabb darabját, Apor Péter latin című, de magyarul írott művét, a *Metamorphosis Transilvaniae*-t. Ez a sok kiadást megért emlékirat a XVII. századi Erdély társadalmába kalauzol. Szerzője a sokat tapasztalt öregember dohogásával szemlél minden újdonságot, a „náj

módi” okolja az ország anyagi-erkölcsi romlásáért. Régi és új közállapotokat, az ősi szokás- és erkölcsrendet színes képekben, világos, sallangmentes, tájszókkal bővelkedő stílusban rajzolja élénk. Nem időrendi-élettrajzi szátra fűzi föl emlékezését, hanem tárgykörökre osztja, valóságos műveltség-szociográfiai nagy tanulmánnyá kerekíti. Ennek köszönhetően nyer emlékirata teljesen egyedi arculatot.

Összegzőképpen hangsúlyozni kívánjuk: Bitskey István jól átgondolt, értékes emlékirat-kötelet állított össze. Szöveggondozása, jegyzetanyaga, név- és szómagyarázatai gondos filológusról tanúskodnak. Nem kisebbíti érdemeit, ha szóvá tesszük egyetlen következtelenségét: vannak helységek, amelyeknek – helyesen – megadja mai, hivatalos elnevezésüket és közelebbről is betájolja őket (Szendrő-Smederová, Belgrád mellett, 899. l.; Eberhard-Malinovo, Stompfa-Stupava, nagyközség Pozsony mellett, 924. l. stb.), máskor viszont ugyanezt elmulasztja. Pedig szívesen vettük volna, ha megadja Székelykocsárd (913. l.), Miriszló, Marosillye (919. l.), Marosvécs, Fugyivásárhely (920. l.), Kál (945. l.) mai, hivatalos elnevezéseit is, nem annyira a jegyzetelési következetesség kedvéért, mint inkább a fiatalabb korosztályú olvasók tájékoztatására. Mert ugyancsak meglepő anakronizmus Vécs váráról ennyit adni tájékoztatásul: „Marosvécs, Maros-Torda vármegyében” (920. l.). Téves állítás továbbá, hogy Batos nagyközség Kolozs megyében van (946. l.); a főszövegben (580. l.) vele együtt előforduló Paszmos falu van Kolozs megyében, ez viszont nem kapott helyet a jegyzetek között.

Erdélyi K. Mihály

LUKÁCS GYÖRGY IFJÚKORI LEVELEZÉSÉNEK KÉT KÖTETE

Lukács György levelezése 1902–1917. Válogatta, szerkesztette, a bevezetőt írta: Fekete Éva és Karádi Éva. Fordította: Boros Miklósné, Fekete Éva, Karádi Éva. Bp. 1981. Magvető K. 745 l. – Georg Lukács, Briefwechsel 1902–1917. Herausgegeben von Éva Karádi und Éva Fekete. Überstragung: Ágnes Meller-Vértes. Bp. 1982. Corvina K. 432 l.

Lukács György fiatalkori levelezésének gyűjteménye értékes darabbal egészíti ki a magyar századelő legnélkülözhetetlenebb dokumentumainak az utóbbi időben gyorsabb ütemben nyilvánosságra hozott sorát. Értékről, fontosságáról vagy jelentőségéről méltatóan beszélni üres

semmitmondás lenne. A *Levelezés* a fiatal Lukács fejlődésének megszámlálhatatlan apróbb-nagyobb részletét örökítette meg. Mint minden jelentékeny levélgyűjtemény, e kötet is olyan közelítési irányokat tartalmaz, amelyeket más műfajok nem hordozhatnak. Nem azonosak a műben objekti-

vált tartalmakkal, de minden más dokumentumtól is eltérnek. „Mutasd levelezésedet, megmondom ki vagy”, – hangzik minden történeti vizsgáldom jól bevált vezérelve.

Kinek miben jelent majd elsősorban újat a *Levelezés* gazdag anyaga, találgatnunk sem lehet. A lélektani alanyok kijáró előjog alapján kívánkozik e megemlékezés élére az e sorok írója számára legnagyobb tanulság. A nagy hatalmú koráramlatok, a gondolati írások magas absztrakciós szintje, egyáltalán a szellemi élet bonyolultsága miatt a fiatal Lukács gondolkodásában olyanannyira meghatározó egzisztenciális problematika dimenzióit mindeddig csak számottevő kockázatok árán volt lehetséges leválasztani magukról a művekről. A *Levelezés*, úgy hisszük, végérvényesen eldönti a kérdést: a fiatal Lukács a századelő fiatal gondolkodásának tragikus személyisége volt, akinek egzisztenciális fontosságú fiatalkori munkásságát mű és élet, a gondolkodás és művészet immanens logicitásának kibontakozása, ill. annak emberi-szociális fogadtatása közötti feszültség tragikuma fémjelzi. Ennek történeti okai közül talán legdöntőbb (mint másutt is hangsúlyoztuk már), hogy a fiatal Lukács és nemzedéke az Ibsen–Nietzsche-korszak diadalai után, de a már a háború és a forradalmak formálta új avantgarde-nemzedékek előtt, e meghatározó jelentőségű két nagy hullám között kovácsolta ki szellemi vonásait. Mélyen szimbolikus, hogy a *Levelezés*-kötet gyűjteményének első darabja a nagyon fiatal Lukácsnak Ibsennel való személyes találkozásáról tudósít. E két kultúrafordító áramlat közötti szituálás természetesen csak tág keretét alkothatja a fiatal Lukács fejlődését az összegezés igényével kutató kísérleteknek. A fiatal Lukácsal foglalkozó tudományos irodalom legnagyobb belső tárgyi nehézsége ugyanis az, hogy miként lehet a fiatal gondolkodó szellemi mozgásainak, egzisztenciális problematikájának kutatása során a kérdésfelvetések *mélyiségét*, az érdeklődés *tágasságát* és *kiterjedtségét* olyan szétágazó szellemi térrács felépítésével modellbe foglalni, amelyben az eredeti összefüggések viszonylagos teljességgel leképezhetőek. Amikor a hetedik-nyolcadik vagy tizedik egyidejű kapcsolatrendszer a maga újabb dimenziójával jelentkezne, ezek egyszerű ábrázolása is már önálló elméleti problémát jelent. A komplexitás igénye itt ugyanis nem (csupán) egyéni kritikai becsvágy kérdése, de olyan, az egységes szemlélet szükségletét kifejező kiindulópont, amely nélkül egymásnak homlokegyenest ellentmondó, ám egyaránt kielégítően okadatolható változatokhoz kell jut-

nunk. A filozófiai, esztétikai, politikai, egzisztenciális, szociológiai, történeti összefüggések nyálábjai a legváltozatosabb komplexumokban egyesülnek és bomolnak szét. Olyan fiatalemberről van szó, aki az alpsi magasság reflexiójával figyel mindenre, miközben sokáig minden megnyilvánulás *egzisztenciális jelentősége* érdekli csak igazán.

A *Levelezés* minden előzetes várakozást felülmulóan igazolja a fiatalkori írásoknak azt az általános eljárását, hogy az egzisztenciális jelentőség szálán közelednek tárgyukhoz. Másutt érintettük, hogy mely kritériumok mellett volna lehetséges a fiatal Lukács munkásságát (vagy akár más szellemi termékeit Ausztria–Magyarországnak) preegzisztencialistának nevezni. Tagadhatatlan, hogy az egzisztenciális jelentőség e hipertrófiájának nagyon is sok köze van mind az impresszionista áramlathoz, mind pedig annak meghaladásához, hiszen – e felől ne legyen kétségünk – az impresszionista gondolkodás meghaladása nem az egzisztenciális jelentőség tagadását, hanem éppen *e jelentőség szilárd értékcentrumokhoz való kötését jelentette*, miközben az új értékcentrumhoz való igazodás, ha szabad így mondanunk, még erősebb létbeli kötődést jelentett, mint amilyet az impresszionista felfogás koordinátái szerint el lehetett volna gondolni. Ha ímént a fiatal Lukács tragikumáról esett szó, úgy ez sem választható el az egzisztenciális jelentőség e semmivel sem összemérhető elsődlegességétől. Ki csodálkozna persze azon, hogy a művészetben ennek ekkora fontossága van. A gondolkodás iskoláinak nagy része azonban éppen diametrális ellenpólusa volt az egzisztenciális problémák közvetlen felvetésének. Érdekes – valóban drámai – tetőpont a fiatal Lukács pályáján, amikor gondolkodásának logikai-szisztematikus kényszere (mondhatunk enyhébben szükségletet is) olyan erős, hogy nem érzékeny e továbblépés aktuális új példaképeinek (*Kassnerre*, kisebb mértékben *Popper* Leóra is gondolunk) kérdéses oldalaira. 1910 táján, amikor kultúrkritikájában türelmetlenebb, önmagával szemben is mindennekfelett a gondolkodás következetességét hangsúlyozó fordulaton megy át, átmenetileg alig van érzéke ahhoz, hogy a kassneri kultúrkritikában felismerje a minden napok zárójelbe tételét, a történelem kimenetelére iránti üres közönyt. Kassner, aki éppen 1910-ben írt *Der Dilettant* c. munkájával fosztja meg Nietzschét az értékteremtő filozófia megalapításának erkölcsi tulajdonságától, ráadásul még meghatározott kultúreszmények meghatározott rituális elfogadásától is függővé teszi, ki lehet ezen új szellemi radikalista elitizmus közkatónája.

Iskolapéldaszerű az, amilyen kizárólagossággal Lukács mindebből csak arra érzékeny, ami belső fejlődésének sodrával mutat egy irányba. Az ifjúkori *levelezés* számos apró részlettel támasztja alá, hogy mindezt a legnagyobb közelségből figyelemmel kísérte. Ugyanabba a sorozatba, amelyben a *Der Dilettant* megjelent (épp a Martin Buber szerkesztette, *Die Gesellschaft* elnevezésű sorozatról van szó), ő is tervez egy művet "*Der Aesthet*" címen. Ebben az időben következik be az az eseménysor is, mely a fiatal Lukácsot egy időre mintegy sorstalan emberré teszi, betetőzi fejlődése átmeneti tragikumát. A legdöntőbb volt Seidler Irma öngyilkossága, a következő a budapesti habilitáció meghíúsulása, harmadik Popper Leó halála. E recenzió keretei a legkevésbé sem alkalmasak arra, hogy ezek összefüggéséről, együttes hatásáról tartalmas kijelentéseket fogalmazzunk meg. Csak rögzíthetjük: ekkor ér véget a *fiatal Lukács* természetes, „naiv” fejlődése. Mindhárom esemény a valóság tragikus válasza volt öntörvényű szellemi fejlődésére, eredeti szellemisége kialakítási kísérleteire. Popper Leót bizvást tekinthetjük a fiatal Lukács első számú szellemi bizalmasának, a *Lélek és a formák* darabjai első és legjobban honorált olvasójának, akinek radikalizmusa ugyancsak az imént jelzett Kassner-féle szellemi árnyalat erősödésének irányában hatott (korántsem kívánjuk természetesen a recenzió megjegyzését befejezett Popper-értékelésnek feltüntetni: Popper félreértés-elméletét például olyan kezdeményezésnek tartjuk, amelyet éppen napjaink hatástörténeti kutatásai látszanak igazolni). Vele sírba száll tehát a fiatal Lukács egy olyan szellemi énje a maga egész historikumával egyetemben, ami mások számára feltehetően ebben a formában nem is létezett. A *Levelezés*-kötet a Seidler Irma-kapcsolat utolsó korszakának részleteit is tartalmazza. A festőművésznő tragikus tette az átható mondanivalója kimondására készülő filozófus attitűdjének kristályosodása idején a legközvetlenebb módon tárta fel e magatartásnak talán immanens, talán inkább a szellemi minta-követés kényszeréből származó paradoxonját – a reflexió minden szintjén új árnyalatokban megjelenő kérdést a *másik ember* iránt. Bizonyosan kisebb horderejű, de még mindig nagyon fontos mozzanat a habilitáció visszautasítása. Erre a fiatal Lukács sem erkölcsileg, sem egzisztenciálisan nem szorult *közvetlenül* rá. Feltehetően nem jelentette volna élete nagy eseményét, ha a habilitáció sikerül, a visszautasítás, annak „körülmenyei és indoklása a két másik esemény tőszomszédságában, mégis nagyon is

jelentőssé vált. A tízes évek fordulója amúgy is hatalmas szellemi-magatartásbeli átrendeződés, stílusváltás volt, amelynek paradoxon módon, de érthetően tudatában volt Seidler Irma és Popper is. Az 1910–1911-es év után Lukács már egy új sors építője, s nemsokára az újabb nemzedék nevelője, vezéregyénisége.

*

A fiatal Lukács *német nyelvű* levelezése (*Briefwechsel 1902–1907*) újabb látószögekkel mutatja az említett egzisztenciális érintettség dimenzióit. Ennek oka elsősorban az, hogy mind az individualizmus- és naturalizmusutániség jegyében sommásan összefoglalt dramaturgiai törekvések, mind pedig az egzisztenciális problematika filozófiai megalapozott, elsősorban az újkantianizmus előfeltételein átszűrve felvetése nagyon is aktuálisak voltak az akkori modernista német kultúrában. Ezért Lukács Leopold Zieglernek vagy Paul Ernst-nek, Ernst Bloch-nak vagy a Nietzscheánus Salomo Friedländernek részletesen argumentálva kényszerül kifejtetni álláspontjait a levelekben. A német nyelvű levelek (amelyek mellé a *Briefwechsel*-kötet az eredetileg magyar levelek lefordított változatait is elhelyezi) az álláspontok sokoldalú kifejtésén túl segítséget nyújt ahhoz is, hogy a fiatal Lukács törekvéseit szituálhassuk az európai modernség fontos mozaikjaiban is.

A sajátosan a fiatal Lukácsra jellemző egzisztenciális problematika legfontosabb megkülönböztető jegyeinek meghatározásában az *Ifjúkori levelezés* meghatározó adalékokat tartalmaz. Egyik meghatározó vonásának a minden „empirikus”, „pszichológiai” vagy „szociológiai” létezés mód vizsgálatától való kitérést tekinthetjük, az egyes kérdésfeltevéseknek legvégsően általánosító, „metafizikai” megközelítését. A mindenkori összefüggés metafizikai tartalmait azonban a neokantianizmus rigorózus megalapozási szabályai szerint próbálja felépíteni. *Egzisztenciális érintettség és neokantianus módszertan egyesítése* érdekes módon előzi meg a Vasárnapi Kör gondolkodásában megteremtett oly fontos párhuzamos szintézist Simmel impresszionizmusa és Zalai rendszerező filozófiája között.

Az *Ifjúkori levelezés* elsődleges forrása Lukács és a kor magyar szellemi élete közötti viszonylatok rekonstruálásának is. A magyar századelő szellemi modernizációjának felgyorsulása lehetővé tette, hogy oly rövid időn belül eltérő felfogású csoportok lépjenek színre, s egy-egy viszony-

lag csekély nemzedéki eltérés már esetenként döntő vízvázalstóként léphessen fel. Lukács és barátai is gyorsan és nagyon tudatosan önállósultak az őket megelőzőktől. Ahhoz azonban, hogy az egyes progresszív csoportosulások egymásról alkotott értéktételeit megfelelőképpen értelmezni tudjuk, nem csak azt kell figyelembe venni, hogy mi az, amiben meghaladták egymást, de azt is, hogy mi az, amiben nem, azaz, hogy miben érintették és miben kerültek el egymás legfontosabb érdeklődési területeit, eredményeit vagy eredeti kérdésfeltevéseit. Ha kritikátlanul tesszük magunkévá – mondjuk – a fiatal Lukácsék levelekben kifejtett (ám nem feltétlenül *legmélyebb*) véleményét a *Nyugatról* vagy a *Huszdik századról*, könnyen azt hihetnénk, hogy legalábbis a fontos kérdések *mindegyikében* túljutottak e két nagy irány eredményein. Ennek általánosított oldala az, hogy a magyar századelő olyan kezdeményezéseket sodort-terelt egymás

közvetlen szomszédságába, melyek – szerencsés környezetben – esetleg évtizedekig lehettek egyeduralgok. Nem volt ritka, hogy az egyes új áramlatok az őket közvetlen megelőzőkkel vívott harcot fontosabbnak kezdték tekinteni, mint azt, amit természetes ellenfeikkel szemben folytattak. A kis helyre szorított új irányok nem ritkán merültek ki időlegesen az egymás ellen vívott küzdelemben, bár ez irodalmi-eszmei folyamatokban még mindig nem volt annyira meghatározó, mint mondjuk a modern festészet akkori irányzatainál. Ez az oka annak, miért vitatható a *Briefwechsel*-kötet színvonalas „Bevezető”-jének eljárása, mely kommentár és megjegyzés nélkül beszél „zsrnaliszta *Nyugat*”-ról és „Japosan pozitivistá *Huszdik Század*,”-ról. Ki csodálkozhat, ha a kötet várhatóan többezres külföldi olvasótáborra ezt el is fogja hinni.

Kiss Endre

*

Alexander Csanda: Slovo priateľské. Štúdie o maďarskej literatúre na Slovensku (Csanda Sándor: Baráti szó. Tanulmányok a szlovákiai magyar irodalomról.) Bratislava 1981. Slovenský spisovateľ. 249 l.

A szlovák irodalmi élet immár következetes törekvése a szlovákiai magyar irodalom bekapcsolása önmön vérkeringésébe. A *Biliárd na pamät' niekoľko hrdinov* (Biliárd néhány hős emlékeztére) című prózakötet és a *Mužný vek* (Férfikor) című versgyűjtemény után most a szlovákiai magyar irodalomtudomány egyik legtöbbet publikáló művelőjének tanulmányai olvashatók szlovákul, 600 példányban, Rudolf *Chmel*, az ismert hungarológus utószavával. A tíz ívnyi terjedelmű kis kötetben nyolc írás kapott helyet: *A magyar irodalom Csehszlovákiában a két világháború között*; *Bányai Munels Pál és a szlovákiai haladó magyar regény kezdetei*; *Barta Lajos csehszlovákiai munkássága*; *Az Út küzdelme a csehszlovákiai magyar szocialista irodalomért*; *Forbáth Imre. A stósi író*; *Győry Dezső költészete*; *Emil Boleslav Lukáč és a magyar irodalom*.

A tanulmányok címeiből arra következtethet az olvasó, hogy a kiadó célja a két háború közötti szocialista magyar irodalom bemutatása volt. nem

pedig Csanda Sándor munkásságáé, még kevésbé a mai csehszlovákiai magyar irodalomé. Ennek csupán az mond ellent, hogy a kötet címe teljes áttekintést ígér, illetve Rudolf *Chmel* utószava – részben Csanda első tanulmányát felhasználva – 1918-tól egészen napjainkig kíséri végig a csehszlovákiai magyar irodalom alakulását. Ilyen módon abba a tévedésbe eshet a szlovák olvasó, hogy ez a szlovákiai magyar irodalom és Csanda Sándor munkásságának gerince, holott a szerző írásainak nagyobbik fele a XVI–XVIII. századi magyar–szlovák vonatkozásokkal foglalkozik, a szlovákiai magyar irodalomnak e kötetben szereplő képe pedig az 1920–1938 közötti korszaknak is igen keskeny szelete csupán. Nem csökenti a kötet szerkezeti-tematikai egyenetlenségét az sem, hogy az alcím szlovákiai magyar irodalmat jelöl, Emil *Boleslav Lukáč* pedig végképp nem tartozik ebbe a kategóriába. Úgy fogadható tehát a Baráti szó, hogy arcképvázlatok a két háború közötti csehszlovákiai magyar irodalom történetéből, kiegészítve az egyetemes magyar irodalom szlovák kapcsolatainak Lukáč-fejezetével.

A tanulmánykötet valamennyi írás hozzáférhető magyarul a szerző nagyrészt csehszlovák–magyar közös kiadásban megjelent kötetében,